

Izabela Borucińska-Dereszkiewicz

Politechnika Gdańska

Multi-level governance w procesie ustanowienia Wymiaru Północnego Unii Europejskiej

Multi-level governance in the process of establishing the Northern Dimension of the European Union

Abstract: The attempt to analyze the decision-making process to establish the Northern Dimension in the context of multi-level governance was focused on the institutional and procedural aspects of the vertical transfer of power. The results revealed the characteristics of multi-level governance in the phase of the appointment of the European Union external macro-regional initiative. It also allowed the inclusion in the debate about the possibilities of application of the concept in the study of foreign policy of the European Union.

Keywords: Multi-level governance, MLG, European Union, Northern Dimension.

Wstęp

Koncepcja *multi-level governance* (MLG) stała się u schyłku XX w. przedmiotem debaty o nowych formach sprawowania władzy, które opisują złożone procesy i podmioty dążące do decentralizacji. Przemiany, jakie dokonały się w UE i w jej otoczeniu skupiły uwagę na mechanizmach funkcjonowania wspólnoty jako złożonego systemu politycznego, odmiennego od systemów państwowych. Termin *multi-level governance* najczęściej jest używany w kontekście systemu politycznego UE i procedur podejmowania decyzji na poziomie europejskim [por.: Knodt, Hüttman 2005, ss. 223–248, Ruszkowski 2007, s. 211]. Jego istotę wyrażają też terminy jak: *governance in a multi-level system*, *multi-tiered system of governance* czy

multi-level polity [Jonsson, Bjurulf, Elgstrom, Sannerstedt, Stromvik 1998, s. 321], zarządzanie wielopoziomowe lub wielopasmowe [Ruszkowski 2010a, 2010b, ss. 7–22; Szczerski 2005]. MLG głównie podejmowana jest z perspektywy politologicznej [Basche and Flinders 2004, s. 1]. Uwzględniane są też aspekty socjologiczne [Nash (ed.), 2000], ekonomiczne [Gilpin 2001], antropologiczne [Vincent 2002], geograficzne [Jons, Jons and Woods 2004], kulturowe [Clarke 2004, ss. 31–47]. Współczesna dynamika współpracy regionalnej wykracza poza płaszczyznę państw narodowych, łączy specyfikę wewnętrznych i zewnętrznych polityk UE. Dlatego podejście regionalne nie mieści się w tradycyjnym obszarze badań stosunków międzynarodowych [por.: Hurrell 2005, ss. 38–53; Hurrell 2007, ss. 127–146; Hooghe, Marks 2001, s. 4]. Nowe podejście do regionalizmu pozwala na podjęcie rozważań w płaszczyźnie makroregionalnej [Murphy 2008, s. 16]. Procesy polityczne są kształtowane pomiędzy ponadnarodowymi, krajowymi i subkrajowymi poziomami władzy. MLG wydaje się możliwą do zastosowania perspektywą do analizy mechanizmów polityki zagranicznej UE, mimo krytyki koncepcji w tym obszarze [Knodt, Hüttman 2005, s. 237]. Uzasadnienia jej adekwatności można doszukiwać się w jej specyfice wypełniającej pewną lukę w dotychczasowych teoriach integracji [por.: Marks 1993; Hooghe 1995; Jeffrey 1996]. Próby zastosowania MLG do polityki zagranicznej UE są podejmowane np. w odniesieniu do polityki rozszerzenia UE [Szymański 2013, ss. 186–206], integracji Bałkanów Zachodnich [Stubbs 2005, ss. 66–87], polityki migracyjnej [Matusz-Protasiewicz 2014], bezpośrednich inwestycji zagranicznych w stosunkach UE z obszarem euroarktycznym [Svensson 2000].

Przedmiotem rozważań były instytucjonalno-formalne elementy WP jako makroregionalnej inicjatywy w sferze polityki zagranicznej UE. Celem była próba identyfikacji cech charakterystycznych dla koncepcji MLG w procesie decyzyjnym ustanowienia WP w ujęciu wertykalnym. Sformułowano hipotezę, że proces decyzyjny powoływania Wymiaru Północnego ujawnił wertykalny transfer władzy, cechujący koncepcję MLG. Na etapie tworzenia inicjatywy do podejmowanie decyzji zaangażowane były kraje członkowskie UE, państwa kandydujące i sąsiednie nieaspirujące do akcesji w UE, organizacje subregionalne. Koncepcja MLG stała się trwałym elementem Wymiaru Północnego (WP) po ustanowieniu makroregionalnej strategii dla regionu Morza Bałtyckiego [Komitet Regionów 2009].

W analizie posłużono się głównie metodą decyzyjną [Chodubski 2005, ss. 130–131], co wiązało się z wagą podejmowania decyzji w koncepcji

MLG. Międzyrządowy charakter Wspólnej Polityki Zagranicznej i Bezpieczeństwa (WPZPIB) wiąże się z określonymi ośrodkami decyzyjnymi i specyficznym procesem podejmowania decyzji. Uwzględniono wiele ośrodków decyzyjnych rozumianych jako różne, podmioty działania politycznego tzn. podmioty ponadnarodowe, międzynarodowe o zasięgu subregionalnym oraz narodowe. Wśród nich kluczową rolę odgrywają rządy i parlamenty państw członkowskich. Na poziomie ponadnarodowym uwzględniono Radę Europejską, Radę, KE i PE. Oprócz głównych ośrodków decyzyjnych w negocjacjach politycznych funkcjonują też inne podmioty [Sielski 2004, s. 297] jak Wysoki Przedstawiciel Unii oraz inne organy np. komitetowe [Tosiek 2013]. Pośrednio ośrodkami decyzyjnymi są organizacje subregionalne, gdyż państwa członkowskie transferują władzę na ich poziom. Na decyzje tych organizacji może bezpośrednio lub pośrednio oddziaływać KE. Według Pietrasia [1998, s. 51] proces decyzyjny jest zbiorem powiązań przyczynowo-skutkowych funkcjonujących wewnątrz ośrodka decyzyjnego. Jest on związany ze stanem wejścia (sytuacji decyzyjnej), strukturą ośrodka i celami decydentów. W przypadku UE jest złożony na skutek specyfiki jej systemu. Autorka wspierała się także analizą instytucjonalno-prawną, która ma zastosowanie w badaniach nad funkcjonowaniem instytucji, systemów oraz podejmowania decyzji politycznych [Chodubski 2005, s. 126].

Instytucjonalno-decyzyjne aspekty polityki zagranicznej UE a MLG

Koncepcję MLG można traktować jako system wielu podmiotów z różnych obszarów, w którym występują współzależności, wspólne cele i elastyczne granice między publicznym i prywatnym sektorem [Svedrup, Kux 1997, s. 1]. Wielopoziomowość sprawowania władzy jest pochodną systemu UE, wzajemnych zależności, uzupełniających się funkcji i nachodzących na siebie kompetencji [Marks, Hooghe, Blank 1996, s. 372]. Wertykalny wymiar MLG wiąże się z przyznanymi UE przez państwa kompetencjami. System UE opiera się na policentryzmie decyzyjnym, możliwości zaangażowania w procesy decyzyjne wielu suwerennych aktorów na różnych szczeblach, którzy są ze sobą powiązani [Brenner 2004, s. 6]. Ruszkowski wskazuje [Ruszkowski 2007, ss. 209–210], że MLG dotyczy niezhierarchizowanego systemu politycznych negocjacji, regulacji i administracji znajdującego się poza tradycyjnie pojmowanym państwem. Z tego wynika podejmowanie decyzji poprzez konsensus [Kohler-Koch 1999, ss. 14–35].

Niezależność aktorów jest wyrażona w procesie decyzyjnym np. w prawie weta członków UE. Możliwości ograniczania decyzyjności UE wymagają interakcji między uczestnikami procesu decyzyjnego. Jest to kluczowy aspekt wielopoziomowego zarządzania [Tömmel 2008, s. 19]. Możliwość wywierania nacisku przez UE wiąże się z osiągnięciem porozumienia, które zgodnie z koncepcją konsocjacionizmu oznacza efektywny proces decyzyjny zadowolający wszystkie strony [Tsinisizelis, Chrysochoou 1998, ss. 84–97]. Skłonność do pożądanego współdziałania państw członkowskich w ramach UE jest jednym z atutów w kontekście MLG [Tömmel 2008, s. 32]. Przy analizie MLG właściwą perspektywą jest rola i partycypacja podmiotów, a nie jedynie założenia o wielu szczeblach terytorialnych [Bernard 2002, ss. 8–11]. Wertykalny i horyzontalny wymiar MLG oznacza, że transfer władzy odbywa się z poziomu narodowego na ponadnarodowy oraz z narodowego na subkrajowy [Ruszkowski 2010a, ss. 111, 263]. Na poziomie ponadnarodowym głównym decydem jest Rada Europejska, na podstawie jej wytycznych Rada podejmuje decyzje w zakresie WPZiB [por.: Traktat z Maastricht, Traktat z Amsterdamu]. Świadczy to o roli państw i rozprzestrzenianiu władzy z ich szczebla na poziom ponadnarodowy. Państwa członkowskie i Komisja wpływają na decyzje o WPZiB przez prawo zwracania się do Rady z pytaniami oraz przedkładania jej propozycji. Inicjatywy wysuwane przez państwa muszą zyskać aprobatę w drodze konsultacji i negocjacji na ich szczeblu, a następnie na poziomie ponadnarodowym. KE ma istotne zadanie kreowania wizji i celów inicjatyw, dopóki państwa nie wyrażą zgody na ich implementację. Propozycje KE także są negocjowane z państwami i między instytucjami. Ostateczny kształt decyzji jest wynikiem konkurencji między różnymi ośrodkami decyzyjnymi na różnych poziomach. Prezydencja, oprócz podstawowych zadań, odgrywała ważną rolę w wielopoziomowych negocjacjach. Wysoki przedstawiciel do spraw wspólnej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa także mógł przyczynić się do formułowania i implementacji decyzji oraz prowadzić dialog polityczny ze stronami trzecimi. Tworzyło to kolejną płaszczyznę rywalizowania w procesie decyzyjnym między różnymi ośrodkami. Niewielki wpływ na decyzje we WPZiB przyznano PE, który miał być informowany i mógł formułować opinie w tym zakresie. Przyjęta co do zasady jednomyślność i nieustawodawczy charakter decyzji gwarantowały kluczowy głos państwom w WPZiB. W związku z tym transfer władzy w ramach MLG

obywał się z poziomu państw na ponadnarodowy, a następnie z niego na szczebel krajowy.

Wertykalne aspekty multi-level governance w procesie podejmowania decyzji o powołaniu Wymiaru Północnego

Zmiana ładu międzynarodowego w latach 90-tych XX w. wyzwoliła nową percepcję przeobrażeń w Europie. Zaczęły też rozszerzać się procesy integracyjne, co widoczne było także w północnej części kontynentu. Nasilała się współpraca regionalna poprzez powoływanie nowych struktur współpracy i rozwój już istniejących. Zaczęły one odgrywać coraz ważniejszą rolę w polityce zagranicznej UE, zwłaszcza w kontekście rozszerzenia jej.

Proces decyzyjny ustanowienia WP został poprzedzony dyskusją na temat wizji stosunków UE z krajami Europy Północnej, zainicjowaną przez premiera Finlandii na konferencji Euroarktycznej Rady Morza Barentsa w 1997 r.¹. Ujawniła się tu rola państw i organizacji subregionalnych w budowaniu konsensusu wokół nowych inicjatyw. Przygotowanie do podejmowania decyzji wiążących jest elementem MLG [Schmitter 2004, s. 45]. W procesie powoływania WP Finlandia stała się inicjatorem i moderatorem dyskusji, a Euroarktyczna Rada Morza Barentsa forum negocjacyjnym. Wpływ UE wyrażał się w członkostwie KE w tej organizacji i Radzie Państw Morza Bałtyckiego. Zanim propozycja WP stała się przedmiotem obrad Rady Europejskiej Komitet Ekonomiczno-Społeczny (KES) przedstawił 10 grudnia 1997 r. opinię Radzie i KE, w której rekomendował zacieśnienie współpracy w regionie. Uznał także, że stanowi ona odpowiednią podstawę dla WP UE z uwzględnieniem struktur subregionalnych i powinna opierać się na strategiach i planach działań [Economic and Social Committee 1997]. Z inicjatywy państwa problematyka WP została rozpatrzona przez Radę Europejską na posiedzeniu w Luksemburgu w 1997 r. Przyjęła ona do wiadomości propozycję i poleciła KE przedstawienie wstępnego raportu w tej sprawie. Do Rady zaapelowała o przeanalizowanie raportów dotyczących współpracy re-

¹ Dyskusja o wymiarze północnym czy wymiarze nordyckim zaczęła się w 1994 r. między Finlandią, Szwecją i Norwegią – czyli poza Unią Europejską. Jednak była ona prowadzona w kontekście członkostwa Finlandii i Szwecji w Unii, co nastąpiło w 1995 r. i zdynamizowało dyskurs. W tej sprawie zabierał także głos Komitet Regionów, wyrażony w opinii z dnia 12–13 czerwca 1996 r. w sprawie Wymiaru Północnego Unii Europejskiej i Współpracy Transgranicznej na granicy między Unią Europejską a Federacją Rosyjską oraz w regionie Morza Barentsa.

gionalnej przygotowanych przez KE [Rada Europejska w Luksemburgu 1997]. Był to element przeniesienia władzy na poziom ponadnarodowy, cecha MLG.

Na szczycie w Cardiff w 1998 r. Rada Europejska uznała zasadność propozycji wprowadzenia WP do polityk UE [Rada Europejska w Cardiff 1998]. KE przedstawiła raport, w którym odwołała się do roli istniejących struktur współpracy regionalnej. W związku z tym nie postulowała utworzenia odrębnych ram instytucjonalnych dla WP. Oznaczało to, że rozprzestrzenianie władzy z poziomu państw miało się odbywać na poziom UE i subregionalnych organizacji. Zaproponowanie przez KE szerszego katalogu dziedzin współpracy [Komisja Europejska 1998] potwierdziło jej wpływ na decyzje unijne w zakresie tworzenia koncepcji polityki zagranicznej. Inicjatywa w założeniu miała sprzyjać lepszej koordynacji polityki unijnej w Europie Północnej. Mnogość podmiotów to niewystarczający warunek funkcjonowania MLG, równie ważne jest przecinanie się poziomów, zachodzenie reakcji między nimi w procesie politycznym i koordynacji decyzji między płaszczyznami [Benz 2004, ss. 125–146]. Trudności w tym zakresie wiążą się z różnym statusem aktorów WP. Na szczycie w Wiedniu w 1998 r. Rada Europejska, po zapoznaniu się z raportem KE, potwierdziła znaczenie inicjatywy i przyznała jej rangę politycznej koncepcji UE w zaproponowanym kształcie. Odłożyła podjęcie ostatecznej decyzji w tej sprawie ze względu na potrzebę dalszej dyskusji z zainteresowanymi państwami. Zwróciła się także do Rady o określenie wytycznych dla działań w odpowiednich dziedzinach [Rada Europejska w Wiedniu 1998]. Obrazuje to negocjacyjny charakter podejmowania decyzji na różnych poziomach.

Zakres i priorytety projektu zostały ustalone przez Radę we wnioskach Prezydencji z 31 maja 1999 r. [Cologne European Council 1999]. W sprawie WP wypowiedział się również PE w raporcie z 22 kwietnia 1999 r. W przeciwieństwie do stanowiska KE i Rady Europejskiej, m.in. podkreślił regionalne znaczenie fińskiej koncepcji, wezwał KE do opracowania bardziej konkretnych i zaplanowanych działań oraz zwrócił uwagę na potrzebę zapewnienia koordynacji współpracy w regionie [European Parliament 1999]. W ten sposób na poziomie ponadnarodowym ścierały się opinie unijnych decydentów. Wytyczne Rady do Spraw Ogólnych zostały w całości przyjęte przez Radę Europejską na posiedzeniu w Kolonii w 1999 r. Uznała ona je za właściwą podstawę wzrostu znaczenia

UE w regionie oraz potwierdziła cele inicjatywy. Wskazała także, że po konferencji ministerialnej na temat WP należy ukierunkować się na opracowanie planu i aktywne włączenie krajów kandydujących do UE, Rosji, Norwegii, Islandii [Rada Europejska w Kolonii 1999]. Do dyskusji włączył się Komitet Ekonomiczno-Społeczny, który 20 października 1999 r. przedstawił opinię o WP. Ponownie odwołał się do potrzeby przygotowania konkretnego planu i zapewnienia koordynacji działań, także poprzez połączenie pracy regionalnych rad współpracy [Economic and Social Committee 1999]. Konsultacje podczas konferencji w listopadzie 1999 r. z udziałem ministrów spraw zagranicznych krajów UE, państw kandydujących i sąsiedzkich spoza UE, zakończyły się konsensusem w sprawie priorytetowych dziedzin realizacji WP przyjętych we wnioskach z 31 maja 1999 r. Potwierdza to pierwotną rolę państw w polityce zagranicznej, ich wolę transferu decyzji na ponadnarodowy poziom oraz konsultacyjno-negocjacyjny charakter podejmowania decyzji. Ostatecznie te uzgodnienia zawarto w wnioskach Prezydencji, sformułowanych na szczycie Rady Europejskiej w Helsinkach w 1999 r. Rada Europejska zachęciła KE do przygotowania, wspólnie z Radą i po konsultacjach z krajami partnerskimi, Planu Działań dotyczącego WP na lata 2000–2003 [Rada Europejska w Helsinkach 1999]. Został on przedstawiony i zatwierdzony przez Radę Europejską w Feira w 2000 r. [Komisja Europejska 2000; Rada Europejska w Feira 2000]. Finalny etap procesu ustanowienia WP potwierdza, że inicjatywy państw i osiągnięcie porozumienia jest podstawą transferu władzy na szczebel ponadnarodowy, na którym także w drodze negocjacji wypracowywane są decyzje między instytucjami.

Zakończenie

Badania nad *multi-level governance* wskazują na możliwości zastosowania koncepcji do wyjaśniania procesów zachodzących w polityce zagranicznej UE. Koncepcja pozwala na zrozumienie złożoności sprawowania władzy na różnych poziomach i pomiędzy nimi. W procesie rozwoju WP wielopoziomowe sprawowanie rządów uznano za instrument pozwalający na skoordynowane działań UE, państw członkowskich oraz władz regionalnych i lokalnych. Podjęta próba analizy procesu podejmowania decyzji o ustanowieniu WP pozwoliła na zidentyfikowanie cech charakterystycznych dla *multi-level governance*. Wertykalny transfer władzy najpierw ujawnił się na poziomie organizacji subregionalnej, gdy z inicjatywy państwa

członkowskiego rozpoczęto dyskusję w ramach Euroarktycznej Rady Morza Barentsa o nowych formach współpracy regionalnej w kontekście rozszerzenia UE. Następnie na wniosek Finlandii debata została przeniesiona na poziom Rady Europejskiej i Rady, przy pełnym zaangażowaniu w proces decyzyjny KE, PE i KES. Negocjacyjny charakter procesu decyzyjnego między państwami członkowskimi i wspólnotowymi instytucjami ostatecznie skutkowało podjęciem decyzji przez Radę Europejską o powołaniu do życia nowej inicjatywy polityki zagranicznej UE. Proces decyzyjny ustanowienia WP ukazuje zaangażowanie wielu podmiotów na różnych szczeblach oraz wertykalny transfer władzy z poziomu narodowego na ponadnarodowy, co jest właściwe dla MLG. Problem funkcjonowania MLG w zewnętrznych inicjatywach UE jest złożony i wymaga pogłębionych oraz rozszerzonych badań, zwłaszcza o wertykalny wymiar koncepcji w procesie rozwoju WP oraz horyzontalne rozprzestrzenianie władzy.

Bibliografia

Action Plan for the Northern Dimension in the External and Cross-Border Policies of the European Union 2000-2003, Council of the European Union, Brussels, 14 June 2000 [online], http://www.ndphs.org/internalfiles/File/Strategic%20political%20docs/1st_ND_Action_Plan.pdf, [dostęp: 30.05.2014].

Basche I., Flinders M. (2004), *Themes and Issues in Multi-Level Governance* [w:] I. Basche, M. Flinders (eds.) *Multi-Level Governance*, University Press, Oxford.

Bernard N. (2002), *Multi-Level Governance in The European Union*, Kluwer Law International, Hague.

Brenner N. (2004), *New State Spaces. Urban Governance and the Rescaling of Statehood*, Oxford University Press, Oxford, New York.

Benz A. (2004), *Multilevel Governance-Governance in Mehrebenensystemen* [w:] A. Benz, (ed.), *Governance – Regieren in komplexen Regelsystemen*, Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden.

Komitet Regionów (2009), Biała Księga Komitetu Regionów w sprawie Wielo-poziomowego Sprawowania Rządów, CONST-IV-020, Bruksela [online], http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/regi/dv/cdr89-2009_/cdr89-2009_pl.pdf, [dostęp: 05.04.2014].

Chodubski A. (2005), *Wstęp do badań politologicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.

Cologne European Council, Conclusions Adopted by the Council on 31 May 1999 [online], http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/kolnen.htm, [dostęp: 23.05.2014].

Communication from the Commission. A Northern Dimension for the Policies of the Union, Brussels [online], 25.11.1998, COM(1998) 589 final, <http://aei.pitt.edu/3360/1/3360.pdf>, [dostęp: 22.05.2014].

Clarke J. (2004), *Changing Welfare, Changing States: new directions in social policy*, Sage, London.

Economic and Social Committee (1997), Opinion of the Economic and Social Committee on Relations between the European Union and the countries bordering the Baltic Sea, Brussels [online], 10 December 1997, EXT/160, <http://www.eesc.europa.eu/?i=portal.pl.home>, [dostęp: 21.05.2014].

Economic and Social Committee (1999), Opinion of the Economic and Social Committee on The EU's Northern dimension including relations with Russia, Brussels, 20 October 1999, REX/019 [online], <http://www.eesc.europa.eu/?i=portal.pl.home>, [dostęp: 22.05.2014].

European Parliament (1999), Report on the Communication from the Commission - A Northern Dimension for the policies of the Union, (COM(98)0589 - C4-0067/99, 22 April 1999 [online], <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=REPORT&mode=XML&reference=A4-1999-0209&language=EN>, [dostęp: 24.05.2014].

Gilpin R. (2001), *Global Political Economy: Understanding the International Economic Order*, University Press, Princeton.

Hooghe, L. (1995), *Subnational Mobilization in the European Union* [w:] J. Hayward (ed.) *The Crisis of Representation in Europe*, Frank Cass, London.

Hooghe L., Marks G. (2001), *Multi-level Governance and European Integration*, MD: Rowman and Littlefield Publishers Inc., Lanham.

Hurrell A. (2005), *The Regional Dimension In International Relations Theory* [w:] *Global Politics of regionalism: theory and practice*, M. Farrel, B. Hettne, L. Van Langenhove (eds.), Pluto Press, London-Ann Arbor.

Hurrell A. (2007), *One World? Many Worlds? The place of regions in the study of international society*, "International Affairs", nr 83.

Jeffrey J. (ed.) (1996), *The Regional Dimension of the European Union. Towards a Third Level in Europe?*, "Regional and Federal Studies", special issue, nr 6.

Jons M., Jons R., Woods M. (2004), *An Introduction to Political Geography: space, place and politics*, Routledge, London.

- Jonsson C., Bjurulf B., Elgstrom O., Sannerstedt A., Stromvik M. (1998), *Negotiations in Networks in the European Union*, "International Negotiation", nr 3.
- Kohler-Koch B. (1999), *The Evolution and Transformation of European Governance* [w:] B. Kohler-Koch (ed.), *Transformation of Governance in the European Union*, Roughth, London.
- Knodt M., Hüttman M.G. (2005), *Der Multi-Level Governance Ansatz* [w:] H.J. Bileing, M. Lerch (red.), *Theorien der europäischen Integration*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden.
- Marks G. (1993), *Structural Policy and Multilevel Governance in the EC* [w:] A.W. Cafruny & G. G. Rosenthal (eds.), *The State of the European Community*, v. 2, *The Maastricht Debates and Beyond*, Lynne Rienners Publishers, Longman.
- Marks G., Hooghe L., Blank K. (1996), *European Integration from the 1980s: State Centric v. Multi-level Governance*, "Journal of Common Market Studies", nr 3.
- Matusz-Protasiewicz P. (2014), Wielopoziomowe zarządzanie migracjami. Rola Europejskiego Funduszu na rzecz Integracji Obywateli Państw Trzecich w kształtowaniu polityki integracyjnej w Polsce, Wrocław 2014, http://www.repozytorium.uni.wroc.pl/Content/45917/Wielopoziomowe_zarzadzanie_migracjami.pdf [dostęp: 04.04.2014].
- Murphy B. (2008), *Rethinking Multi-level governance in a changing European Union why metageography and territoriality matter*, "GeoJournal", nr 72.
- Nash K. (ed.) (2000), *Readings in Contemporary Political Sociology*, Blackwell, Oxford.
- Pietras Z.J. (1998), *Decydowanie polityczne*, PWN, Warszawa-Kraków.
- Rada Europejskiej w Luksemburgu, 12–13 grudnia 1997 r. Wnioski Prezydencji, [http://archiwum-ukie.polskawue.gov.pl/HLP/mointintgr.nsf/0/F0E78B785D8F134DC1256E750055FBFB/\\$file/ME5315A.pdf](http://archiwum-ukie.polskawue.gov.pl/HLP/mointintgr.nsf/0/F0E78B785D8F134DC1256E750055FBFB/$file/ME5315A.pdf), [dostęp: 22.05.2014].
- Rada Europejska w Cardiff, 15–16 czerwca 1998 r., Wnioski Prezydencji, [http://archiwum-ukie.polskawue.gov.pl/HLP/mointintgr.nsf/0/22198FA24A085FBA C1256E750056153E/\\$file/ME1909PL.pdf?Open](http://archiwum-ukie.polskawue.gov.pl/HLP/mointintgr.nsf/0/22198FA24A085FBA C1256E750056153E/$file/ME1909PL.pdf?Open), [dostęp: 22.05.2014].
- Rada Europejska w Wiedniu, 11-12 grudnia 1998 r. Wnioski Prezydencji, [http://archiwum-ukie.polskawue.gov.pl/HLP/mointintgr.nsf/0/1DD76ADB9BA56269C1256E750056082E/\\$file/ME5320A.pdf](http://archiwum-ukie.polskawue.gov.pl/HLP/mointintgr.nsf/0/1DD76ADB9BA56269C1256E750056082E/$file/ME5320A.pdf), [dostęp: 22.05.2014].
- Rada Europejska w Kolonii, 3-4 czerwca 1999 r., [http://archiwum-ukie.polskawue.gov.pl/HLP/mointintgr.nsf/0/D0B0347D5810AE42C1256E7500561073/\\$file/ME5324A.pdf](http://archiwum-ukie.polskawue.gov.pl/HLP/mointintgr.nsf/0/D0B0347D5810AE42C1256E7500561073/$file/ME5324A.pdf), [dostęp: 24.05.2014].
- Rada Europejska w Helsinkach, 10–11 grudnia 1999 r., Wnioski Prezydencji,

[http://archiwum-ukie.polskawue.gov.pl/HLP/mointintgr.nsf/0/84E5F6D23B14B72FC1256E750055FE35/\\$file/ME2814PL.pdf?Open](http://archiwum-ukie.polskawue.gov.pl/HLP/mointintgr.nsf/0/84E5F6D23B14B72FC1256E750055FE35/$file/ME2814PL.pdf?Open), [dostęp: 24.05.2014].

Rada Europejska w Santa Maria da Feira, 19-20 czerwca 2000 r., Wnioski Prezydencji, <http://oide.sejm.gov.pl/oide/images/files/dokumenty/konkluzje/feira200006.pdf>, [dostęp: 30.05.2014].

Ruszkowski J. (2007), *Wstęp do studiów europejskich. Zagadnienia teoretyczne i metodologiczne*, PWN, Warszawa.

Ruszkowski J. (2010a), *Ponadnarodowość w systemie politycznym Unii Europejskiej*, Oficyna Wolters Kluwer Business, Warszawa.

Ruszkowski J. (2010b), *Metoda fuzży set w badaniach wielopoziomowego systemu politycznego Unii Europejskiej*, „Przegląd Europejski”, nr 1.

Schmitter P. (2004), *Neo-functionalism* [w:] A. Wiener, T. Diez (ed.), *European Integration Theory*, Oxford University Press, Oxford.

Sielski J. L. (2004), *Metoda decyzyjna*, „Studia Politologiczne”, nr 8.

Stubbs P. (2005), *Stretching Concepts Too Far? Multi-Level Governance, Policy Transfer and the Politics of Scale in South East Europe*, „Southeast European Politics”, Vol. 6, nr 2.

Svedrup U., Kux S. (1997), *Balancing Effectiveness and Legitimacy in European Integration*, „ARENA Working Paper”, Working Paper 97/31.

Svensson B. (2000), *The Scope and Potential of Multi-level Governance in EU External Relations –Lessons from the Euro-Arctic*, Paper presented at the 40th Congress of the European Regional Science Association (ERSA), Barcelona, August 29 – September 1, 2000 [online], <http://www-sre.wu-wien.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa00/pdf-ersa/pdf/54.pdf>, [dostęp: 10.04.2014].

Szczerski K. (2005), *Administracja publiczna w modelu zarządzania wielopasmowego. Wyzwania dla rozszerzonej Unii Europejskiej – Przypadek Polski*, Centrum Europejskie Natolin, Warszawa [online], http://www.natolin.edu.pl/pdf/zeszyty/Natolin_Zeszyt_20.pdf, [dostęp: 12.05.2014].

Szymański A. (2013), *Zarządzanie wielopoziomowe – analiza przypadku polityki rozszerzenia Unii Europejskiej*, „Studia Politologiczne”, Vol. 27.

Tosiek P. (2013), *Komitetowe ośrodki decyzyjne w Unii Europejskiej Doświadczenia polskiej administracji rządowej*, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin [online], http://politologia.pl/fck_pliki/File/2013/Tosiek%20N%20N%20116%20191139%20final.pdf, [dostęp: 16.05.2014].

Tömmel I. (2008), *Governance und Policy-Making im Mehrbenensystem der EU* [w:] I. Tömmel (ed.), *Die Europäische Union, Governance und Policy-Making*, PVS „Politische Vierteljahresschrift”, Sonderheft 40.

Traktat z Maastricht, *Traktat o Unii Europejskiej*, Dz.U. C 191 z 29.7.1992r.

Traktat z Amsterdamu, *Traktat zmieniający Traktat o Unii Europejskiej*, Dz.U. C 340 z 10.11.1997r.

Tsinisizelis M.J., Chryssochoou D.N. (1998), *The European Union: trends in theory and reform* [w:] A. Weale, M. Nentwich (eds.), *Political theory and the European Union. Legitimacy, constitutional choice and citizenship*, Routledge, London-New York.